

**LITURGIKA:
POČECI KRŠĆANSKOG BOGOSLUŽJA
-KRATKI PREGLED**

**Jasmin Koso
kolovoz, 2012.**

POČECI KRŠĆANSKOG BOGOSLUŽJA

0. Uvod

“Ovo činite meni na spomen!” (Lk 22,19).

Ovu zapovijed Gospodina Isusa Krista Crkva je ostvarivala u vremenu kao posljednju želju svoga Utemeljitelja i kao svoju prvotnu zadaću. Kroz njezino ostvarenje ona će se predstavljati svijetu u kojemu živi i po njoj će je taj svijet prepoznavati. Proučavati kako je Crkva u pojedinim vremenima i geografskim prostorima odgovarala na tu zapovijed, znači proučavati povijest kršćanskog bogoslužja, u kome se zrcali i izražava življenje vjere Kristove Zaručnice.

Pojedine kulturne i geografske okolnosti utjecale su na način i izgled toga odgovora. Kršćansko se bogoslužje uklapalo u konkretan kulturni život određenog mjesta i naroda gdje su kršćani živjeli. Zbog toga možemo pratiti utjecaj pojedinih kultura na kršćansko bogoslužje, i obratno. Da bi se pravilno vrednovali kulturna i povijest jednoga naroda, veoma je važno proučavati povijest bogoslužja toga naroda. I obratno, potrebno je proučavati kulturu i povijest dotičnoga naroda da bi se pravilno vrednovala povijest njihova bogoslužja.

Povijesno proučavanje kršćanskog bogoslužja, poput svake druge povijesne znanosti, polazi od čitanja i analiziranja sačuvanih povijesnih izvora. Pri tome treba imati na umu da je Crkva u počecima trpjela nevjerojatne progone, te nije ni čudno što nam nedostaju mnogi dokumenti koji bi nam pomogli pravilnije procijeniti neki obred ili neku liturgijsku ustanovu. Ipak, ugodno nas iznenađuje činjenica da je broj tih izvornih dokumenata iz prvoga tisućljeća kršćanstva, uza sve naznačene poteškoće, toliko velik da nam ipak omogućuje pratiti nastanak i glavne pravce razvoja pojedinih dijelova kršćanskog bogoslužja kroz povijest, a otkrivanje novih dokumenata još nije iscrpljeno.

Uza sve rečeno, moramo imati na umu da je kršćansko bogoslužje, poput starozavjetnog hebrejskog, zahvalna i prosna molitva Bogu, od strane njegova naroda koji je po savezu s Bogom Narod Božji, a njegovo je bogoslužje organizirano kao organizirana molitva jedne skladne zajednice. Zbog toga povijesno proučavanje kršćanskoga bogoslužja koje ne bi vodilo računa o životu i duhu zajednice Božjega naroda, bilo bi nedostatno i najčešće krivo. ¹

1. Lomljenje kruha - Gospodnja večera

Odmah na početku moramo reći kako ne raspolažemo iscrpnim dokumentima o tome kako je

¹ Marko Babić *Liturgika 2, povijest liturgije* (Katolički bogoslovni fakultet u Splitu, Split, 2010.), 2.-3.

izgledalo bogoslužje prve Crkve. No sigurno je da su od samih početaka apostoli okupljali kršćane na lomljenje kruha.

Za euharistiju u Novom zavjetu nalazimo dva izraza: lomljenje kruha i Gospodnja večera.²

Bijahu postojani u nauku apostolskom, u zajedništvu, u lomljenju kruha i molitvama. (Dj 2,42).

Čaša blagoslovna koju blagoslivljamo, nije li zajedništvo krvi Kristove? Kruh koji lomimo, nije li zajedništvo Tijela Kristova? (1 Kor 10,16).

Kad se, dakle, tako zajedno sastajete, to nije blagovanje Gospodnje večere... (1 Kor 11,20).

Euharistiju je ustanovio Gospodin Isus Krist na posljednjoj večeri prilikom blagdana Pashe kada su se Židovi prisjećali spasenja Božjeg izabranog naroda, odnosno izbavljenja Izraela iz egipatskog ropstva. Na blagdan Pashe Židovi su bili obavezni hodočastiti u Jeruzalem da bi u Hramu prinijeli pashalnu žrtvu Gospodinu (Pnz 16, 6). Tom prilikom blagovala se i pashalna večera. Razumijevanje slavljenja pashe pomaže nam da bolje razumijemo i euharistiju kao pashu Novoga Zavjeta.³

Iz Mišne saznajemo kako su Židovi slavili Pashu u Isusovo vrijeme. Dana 14. nisana poslij epodne žrtvovali su jaganjce u Hramu. Krvlju jaganjaca poškopili su oltar, a ponutricu i krv spalili. To je bio prvi čin priprave za Pashu (Lk 22, 13). Večera koja je slijedila poto u kućama, bila je obredno strogo određena. Najprije su prisutni prali ruke, prišli stolu i tada je domaćin blagoslovio kalež s crnim vinom i pružio sustolnicima da iz njega piju po redu. Onda je domaćin opet oprao ruke i blagoslovio hranu, beskvasni kruh, kielo zelje, slatku kašu od jabuka, oraha, smokava i vina i vazmeno janje. Tada je netko od mlađih zapitao što znače ovi obredi. Domaćin je na to čitao biblijsko-liturgijske tekstove koji dozivlju u pamet izlazak iz Egipta (Izl 12-13). Potom je digao drugi kalež vina i izmolio odnosno otpjevao Ps 113-114 (halel-psalm), blagoslovio kalež i dao nazočnima da iz njega piju. Zatim su oprali ruke i noge, sjeli ponovno za stol i počeli večeru u punom pravom smislu. Jeli su beskvasni kruh s gorkim zeljem i spomenutom kašom. Poslije toga pili su vino iz treće čaše (1 Kor 11, 25). Ovaj se kalež odnosno ova čaša zvala čaša blagoslova (hebr berakha, grč. euharistia) (1 Kor 10, 16). Ponovno su napunili kalež vinom, izmolili ostale halel-psalme (115-118) i četvrti put pili vino iz čaše...⁴

2 Uzgred, zanimljivo je da reformacija ponovno preuzima izraz Gospodnja večera koji se nakon apostolskih vremena bio izgubio.

3 Jasmin Milić *Skripta iz Liturgike 2. dio, Euharistijska služba; Rječnik biblijske teologije* (Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1980.), 828-835.

4 Adalbert Rebić *Biblijske starine* (Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1992.), 204.-205.

“Kršćanski je sastanak na početku na neki bio vezan uz sinagogalno bogoslužje. Apostoli i prvi judeokršćani nisu prestali biti Židovi. Subotom su išli u sinagogu gdje se čitala i tumačila Božja riječ, gdje se molilo i zahvaljivalo (kršćani su upravo tom prigodom i znali navješivati Isusa). Nakon toga, subotom uvečer (a to je po židovskom shvaćanju već bila nedjelja), kršćani su se sastajali na lomljenje kruha u koje je naravno bila uključena i službu riječi, koja se mogla sastojati i od žive riječi apostola (Dj 20,7-12).

U počecima euharistijsko slavlje se odvijalo unutar zajedničke bratske (agape) gozbe, upravo kao na posljednjoj večeri. Apostoli bi se sastali sa svojom zajednicom, te govorili i tumačili Božju riječ u duge noćne sate. To se odvijalo u sklopu zajedničkog blagovanja i onda bi se tu našlo mjesta i za lomljenje kruha. No vrlo se brzo su se pojavile poteškoće poput zajedničkog blagovanja kršćana iz židovstva i onih iz poganstva zbog potrebe Židova (makar bili i kršćani iz židovstva) da paze na čista i nečista jela (Gal 2,11-12). Iz tih razloga, euharistijska gozba uskoro je premještena iza zajedničke bratske gozbe.

Uskoro se javljaju i problemi opisani u 1 Kor 11,17-34 gdje je dolazilo do društvenih podjela kada su bogati donosili birana jela, što siromašni, naravno, nisu mogli pa su onda ostajali postidjeni. Pavao ih oštro prekora i određuje da se euharistija posve odijeli od običnog blagovanja. Pavao to agumentira činjenicom da oni koji blaguju od jednog kruha i kaleža jesu jedno tijelo među sobom i jedno tijelo s Kristom ("zajedništvo krvi Kristove, zajedništvo tijela Kristova", 1 Kor 10,16-17). Zato je razumljivo da ih Pavao opominje da nedostojno jedu i piju sa stola Gospodnjeg upravo oni koji narušavaju jedinstvo Kristove Crkve. Naime, radi se o čaši Novoga Saveza, te tko remeti taj savez, odnosno zajedništvo tijela Kristova, nedostojno sudjeluje u euharistiji (1 Kor 11,25-28). Sav dotadašnji razvoj euharistijskog slavlja je po sebi razumljiv. Euharistijsko slavlje se sve više i više izmicalo iz konteksta bratske (agape) gozbe.⁵

No agape gozbe su se ubrzo transformirale u drugi običaj, da se na euharistijski sastanak donose darovi koji nisu bili određeni samo za gozbu već i za pomoć siromašnima. Tako i Pavao upućuje Korinćane da se “svakoga prvog dana u tjednu”, dakle u nedjelju, kad se slavi euharistija, skupljaju darovi za siromašne u Jeruzalemu. Pavao ovo darivanje označava kao izraz njihove ljubavi. (1 Kor 16, 1-4).⁶

2. Bogoslužje sinagoge

Kada je neumitno došlo do konačnog raskola između sinagoge i Crkve kršćani u euharistijsko slavlje i formalno uvode službu riječi po uzoru na sinagogalno bogoslužje. Tada više nije bilo

⁵ Ibid. 3.Zvonko Pažin *Povijest liturgije, nacrt predavanja* (Katolički bogoslovni fakultet, u Đakovu, Đakovo2007.), 2.-3.

⁶ Jasmin Milić *Skripta iz Liturgike 2. dio*

apostola, tako da više nije moglo biti ni „žive“ službe riječi. Da bismo mogli bolje razumjeti našu današnju Službu riječi, pogledajmo kako je izgledalo bogoslužje sinagoge u apostolsko vrijeme:

a) *Šem 'à*. Ova uvodna molitva je i danas najvažnija molitva Židova:

“Čuj, Izraele! Jahve je Bog naš, Jahve je jedan! Zato ljubi Jahvu, Boga svoga, svim srcem svojim, svom dušom svojom, i svim umom svojim. Riječi ove što ti ih danas naređujem neka ti se urežu u srce. Napominji ih svojim sinovima. Govori o njima kad sjediš u svojoj kući i kad ideš putem; kad lijegaš i kad ustaješ. Priveži ih na svoju ruku kao znak, i neka ti budu kao zapis među očima! Ispiši ih na dovratnicima kuće svoje i na vratima svojim!” (Pnz 6,4-9).

b) Čitanja:

1) *Torah - Petoknjižje*. Podijeljeno je u 164 odlomka, tako da se cijelo Petoknjižje pročitalo za 3 godine.

2) *Proroci*. Obuhvaća sve proroke knjige te još neke povijesne knjige (Jš, Suci, 1 i 2 Sam te 1 i 2 Kr).

c) *Midraš* (tumačenje). Nakon što bi pročitali odlomke određene za pojedinu subotu, pristupalo se tumačenju. U počecima bi netko od nazočnih vlastitim riječima protumačio odlomak (tako je i Isus u Nazaretu tumačio Izaijin tekst “Duh Gospodnji na meni je”). Međutim, kasnije su se tumačenja uglednijih rabina počela zapisivati i potom čitati u sinagogama umjesto usmenog tumačenja. Treba napomenuti da nije bilo mnogo Židova koji su znali hebrejski, pa se tumačenje u prvom redu sastojalo od prepričavanja hebrejskog teksta, a zatim je to bilo tumačenje u užem smislu riječi.

d) *Psalmi*. Kao odgovor na Božju riječ pjevani su psalmi - pjesme zahvalnice.

e) *Završni blagoslov*. Služba je završavala blagoslovom iz Br 6,22-26:

“Jahve reče Mojsiju: "Reci Aronu i njegovim sinovima: Ovako blagoslivljajte Izraelce govoreći im: 'Neka te blagoslovi Jahve i neka te čuva! Neka te Jahve licem svojim obasja, milostiv neka ti bude! Neka pogled svoj Jahve svrati na te i mir ti donese! Tako neka blagoslivljaju sinove Izraelove, i ja u ih blagoslivljati!’”

Možemo primijetiti kako je Služba riječi u današnjem bogoslužju veoma nalik ovoj strukturi: i danas se čitaju (barem) dva čitanja, od kojih je čitanje Evanđelja osobito cijenjeno, kao što je to za Židove bila Tora. Umjesto zahvalnih psalama nakon propovijedi mi imamo zahvalni psalam između čitanja itd. Treba još naglasiti kako je sinagogalno bogoslužje bilo isključivo služba riječi, jer se žrtvena liturgija mogla slaviti isključivo u jeruzalemskom Hramu.⁷

3. Novozavjetna svjedočanstva o bogoslužju

Kao što smo već istaknuli, u Novom Zavjetu ne nalazimo točnih opisa bogoslužja, nego se ona samo uzgred spominju. Znamo da su se jednostavno sastajali lomiti kruh, tj. slaviti euharistiju, te da je to uključivalo i službu riječi. K tome, molili su za razne potrebe (kao što i mi molimo molitvu vjernika). Pjevali su himne u sklopu euharistije, a u Otkrivenju imamo i naznake određene ritualnost u njihovom bogoslužju, ali su to tek naznake.

a) Djela apostolska 20,7-12:

U prvi dan tjedna, kad se sabrasmo lomiti kruh, Pavao im govoraše i, kako je sutradan kanio oputovati, probesjedi sve do ponoći. U gornjoj sobi, gdje smo se sabrali, bijaše dosta svjetiljaka. Na prozoru je sjedio neki mladi, imenom Eutih. Kako je Pavao dulje govorio, utone on u dubok san. Svladan snom, pade s trećeg kata dolje. Digoše ga mrtva. Pavao siđe, nadnese se nad dječaka, objuži ga i reče: "Ne uznemirujte se! Duša je još u njemu!" Zatim se pope pa, pošto razlomi kruh i blagova, dugo je još zborio, sve do zore. tad oputova. Mladića odvedoše živa, neizmjereno utješeni.

Možemo primijetiti tri su osnovne odrednice liturgijskog slavlja koje je ovdje vrlo škrto opisano:

- 1) Sastali su se prvoga dana u tjednu, dakle u nedjelju,
- 2) Pavao je govorio (živa riječ umjesto čitanja),
- 3) potom je razlomio kruh i blagovao.

Kao što smo već bili spomenuli, ovo je slavlje vjerojatno bilo u sklopu zajedničkog blagovanja.

b) Prva poslanica Timoteju. Ovdje nalazimo neke elementi molitve vjernika u sklopu euharistije:

Dakle, preporučujem prije svega da se obavljaju prošnje, molitve, molbenice i zahvalnice za sve

⁷ Zvonko Pažin *Povijest liturgije, nacrt predavanja 3.-4.*

ljude, za kraljeve i one koji su na vlasti, da provodimo miran i spokojan život u svoj bogoljubnosti i ozbiljnosti. To je dobro i ugodno pred Spasiteljem našim i Bogom koji hoće da se svi ljudi spase i dođu do spoznanja istine (...) Hoću, dakle, da muškarci mole na svakom mjestu, podižući čiste ruke bez srdžbe i raspre.

c) Knjiga otkrivenja

Egzegeti smatraju da se u viđenjima koje Ivan opisuje između ostaloga može nazrijeti nešto od kršćanske liturgije Ivanova vremena: himni su uzeti iz ondašnjeg bogoslužja, a nebeska viđenja zapravo odražavaju strukturu ondašnjeg bogoslužja.⁸

Ta četiri bića bez predaha dan i no govore "Svet! Svet! Svet Gospodin, Bog, Svevladar, Onaj koji bijaše i koji jest i koji dolazi!" I kad bića dadu slavu i čast i pohvalnicu Onomu koji sjedi na prijestolju, Živome u vijeke vjekova, dvadeset i četiri starješine padnu ničice pred onim koji sjedi na prijestolju i poklone se njemu – Živome u vijeke vjekova. I stavljaju svoje vijence pred prijestolje govoreći: "Dostojan si, Gospodine, Bože naš, primiti slavu i čast i moć! Jer ti si sve stvorio i tvojom voljom sve postade i bi stvoreno!" (Otk 4,8-11; Usp. također: 5,9-14; 7,9-12; 11,17-18; 15,3-4; 19,1-10; 21,3-8.).

d) Novozavjetni himni

Na više mjesta u NZ nailazimo na himne koji po stilu i po slijedu misli iskaču iz konteksta. Egzegeti su uvjereni da se tu radi o bogoslužnim himnima koji su tada bili u uporabi, a pisac ih je jednostavno ugradio u svoj tekst. Ako nam već ne daju jasnu strukturu, ti nam himni donose barem nešto od sadržaja apostolske liturgije:

On je slika Boga nevidljivoga, Prvorodenac, prije svakog stvorenja. Ta u njemu je sve stvoreno na nebesima i na zemlji, vidljivo i nevidljivo, bilo Prijestolja, bilo Gospodstva, bilo Vrhovništva, bilo Vlasti - sve je po njemu i za njega stvoreno: on je prije svega, i sve stoji u njemu. On je Glava Tijela, Crkve; on je Početak, Prvorodenac od mrtvih, da u svemu bude Prvak. Jer, svidjelo se Bogu u njemu nastaniti svu Puninu i po njemu - uspostavivši mir krvlju križa njegova - izmiriti sa sobom sve, bilo na zemlji, bilo na nebesima. (Kol 1,15-20; Usp. također: Ef 1,3-14; Fil 2,6-11; 1 Tim 1,17; 3,16; 6,15-16; 1 Pt 1,3-5.).

⁸ Ibid. 4.-5.

Vrlo značajni himni prve Crkve bili su : *Veliča* (Lk 1,46-55), *Blagoslovljen* (Lk 1,68-79). K tome bi se moglo nadodati i Ef 5,14: “*Probudi se ti što spavaš, ustani od mrtvih i zasvijetlit će ti Krist.*” pretpostavlja se da je to je himan, ili dio himna, koji je pratio obred krštenja. Među prvim kršćanima je bilo i onih koji su potaknuti Duhom improvizirali vlastiti psalam (1 Kor 14,26). Zatim čitamo kako Pavao potiče Kološane da od srca pjevaju hvalu Bogu “*psalmima, hvalospjevima, pjesmama duhovnim*” (Kol 3,16).⁹

Da rezimiramo, nedjeljni se euharistijski sastanak ovakvo razvijao: isprva su kršćani išli subotom u sinagogu gdje bi nazočili službi riječi (što nije isključivalo kršćansku službu riječi prije euharistije), potom bi u subotu navečer slavili lomljenje kruha u sklopu agape gozbe (koje su uskoro bile odvojene od lomljenja kruha ili posve ukinute). Kad su kršćani potpuno odvojili od sinagoge, što je pospješeno pojavom kršćana iz poganstva i razorenjem jeruzalemskog Hrama, preostala je samo euharistija (sa službom riječi) u subotu navečer. Na koncu je čitavo slavlje prebačeno na nedjelju rano ujutro.¹⁰

Mlada je Crkva jasno očitovala svoju različitost od Židovstva. Tu različitost je katkad izražavala s mnogo žara, ali ju to nije spriječilo da usvoji neke uzorke judejskih religioznih ustanova. Tako je u početku Crkve između nje i starog Izraela vladala skladnost u nasljedovanju sedmičnog ritma, iako su imali različit dan na kome su temeljili taj ritam. Za kršćane je to od početka bio prvi dan po suboti, dan kad je Gospodin uskrsnuo od mrtvih i očitovao se učenicima. Zbog toga je taj dan postao “dan Gospodnji”, prvi dan tjedna i novo žarište tjedna umjesto subote.¹¹

4. Židovski i helenistički utjecaji u bogoslužju

Kršćanska poruka spasenja i kršćanska otajstva su nepromjenjivi i trajni. No način slavlja i izražavanja kršćanskog vjerovanja mogu biti podložni utjecajima pojedinih kultura. Tako je Kristovo spasiteljsko djelo izrečeno u crkvi (osobito u bogoslužju) židovskim i helenističkim kategorijama.¹²

a) Židovski elementi

Iz židovstva nam dolazi služba riječi prema već navedenoj strukturi. Također, u korijenima kršćanskih euharistijskih molitava se nalazi *berakah*-židovska pashalna molitva blagoslova¹³ i molitva zahvalnosti. Židovskog je podrijetla i molitva vjernika (po uzoru na molitvu Osamnaest

9 Marko Babić *Liturgika 2, povijest liturgije 25.*; Zvonko Pažin *Povijest liturgije, nacrt predavanja 6.*

10 Zvonko Pažin *Povijest liturgije, nacrt predavanja 6.*; Marko Babić *Liturgika 2, Povijest liturgije 13*

11 Marko Babić *Liturgika 2, povijest liturgije, 20-21*

12 U tome su smislu i danas ispravna želja pojedinih afričkih crkava da svoju liturgiju na izvjestan način "afrikanizira".

13 Molitve blagoslova počinju sa: “Blagoslovljen si Ti, Gospodine Bože naš, Kralju Svemira...”

blagoslova). Od Židova smo baštinili sedmicu te, kalendarski, Uskrs i Pedeseticu. Od njih smo preuzeli i molitvu časova i doksologiju. Židovskog je podrijetla i *trostruki Svet*, te poklici *amen*, *aleluja*, *hosana*, *i s duhom tvojim*. Konačno, od Židova smo baštinili polaganje ruku i mazanje uljem.

b) Helenistički elementi

Molitveni obrasci podvrgnuti su pravilima antičkog govornišva. Iz grčkog jezika nam dolaze izrazi: *liturgija*, *euharistija*, *doksologija*, *anamneza*, *epikleza*, *agape*, *misterij*. Tu je i litanijski oblik molitve, te poklik *Kyrie eleison*. Konačno, još u 3. st. u rimskoj liturgiji se koristio grčki jezik.¹⁴

5. Neka ranokršćanska liturgijska svjedočanstva

a) Didahé

Ovaj je spis iz 100. g. pronađen je u prošlom stoljeću. U njemu ne nalazimo strukturu liturgijskog slavlja, već samo neke molitve u sklopu euharistijskog slavlja. Evo jednog ulomka (br. 9 i 10):

A što se tiče euharistije, ovako iskazujte hvalu: Najprije za čašu: Hvalu ti dajemo, Oče naš, za sveti trs Davida sluga tvojega; koji si nam dao spoznati po Isusu, svome sluzi: Tebi slava u vijeke. Amen.

A o razlomljenom kruhu: Hvalu ti dajemo, Oče naš, za život i spoznaju, koju si nam dao spoznati po Isusu, svome sluzi. Tebi slava u vijeke. Amen.

Kao što bijaše ovaj razlomljeni kruh raspršen po bregovima, i sabran postade jedno, tako neka se sabere tvoja Crkva s krajeva zemlje u tvoje kraljevstvo. Jer: tvoja je slava i moć u vijeke. Amen.

A nitko neka ne jede ni ne pije od vaše euharistije, nego samo oni koji su kršteni u ime Gospodnje.

Jer u vezi s tim rekao je Gospodin: Ne dajte sveto psima. A pošto se nasitite, ovako iskazujte hvalu: Hvalu ti dajemo, Oče sveti, poradi svetog Imena tvoga, koje si dao da stanuje u našim srcima, i poradi spoznaje vjere i besmrtnosti koju si nam dao spoznati po Isusu svome sluzi: tebi slava u vijeke. Amen. (...)

Spomeni se, Gospodine, Crkve svoje, da je izbaviš od svakoga zla i da je usavršiš u svojoj ljubavi. Saberi je od sve četiri vjetra, posvećenu, u svoje kraljevstvo koje si pripravio. Jer tvoja je moć i slava u vijeke! Neka dođe milost i neka prođe ovaj svijet! Amen. Hosana domu Davidovu! Tko je svet, neka dođe, ako tko nije, neka se obrati. Maranatha! Amen. A prorocima dopustite, da iskazuju

¹⁴ Zvonko Pažin *Povijest liturgije, nacrt predavanja 7.; Jasmin Milić Skripta iz Liturgike 2. dio*

*hvalu kako hoće.*¹⁵

b) Apologija sv. Justina (150. g.)

Apostoli su u svojim spomen-zapisima koji se zovu evanđelja ovako predali da im je Isus naredio kada je uzeo kruh i zahvalivši rekao: "Ovo činite meni na spomen, ovo je moje tijelo", a isto tako uzeo čašu i zahvalivši rekao: "Ovo je moja krv", i da je to predao samo njima. A mi odonda nadalje uvijek jedni druge na to podsjećamo. I koji imamo, pomažemo potrebnima i vazda se držimo zajedno. Za sve što prinosimo zahvaljujemo Tvorcu svega po njegovu Sinu Isusu Kristu i po Duhu Svetomu.

*A u dan zvan dan sunca drži se zajednički sastanak svih, bilo da borave u gradu ili na selu. Koliko već ima vremena, čitaju se spomen-zapisi apostolâ i knjige proroke. Nato, kad čitač prestane, predstojnik nas opomene i potakne živom riječju da se ugledamo u one primjere. Zatim se dižemo svi zajedno i molimo molitve. A poslije molitava, kako već rekosmo, donese se kruh, vino i voda, a predstojnik upravi Bogu molitve i zahvale iz dna duše. A narod odobravajući klikne: Amen. Od euharistijske se hrane svakome dijeli i svatko prima, a nenazočnima se šalje po đakonima. Imućni i koji hoće, daju što hoće. A što se skupi, pohrani se u predstojnika, i on se stara za siročad i udovice i jadnike koji trpe s bolesti ili drugih uzroka, pa i za utamničenike i nadošle strance: uopće, svi su mu nevoljnici na brizi.*¹⁶

Dio teksta koji se odnosi na ustroj euharistijskog slavlja protumačiti ćemo dio po dio:

- A u dan zvan dan sunca drži se zajednički sastanak svijju, bilo da borave u gradu, ili na selu.

Riječ je o nedjeljnom bogoslužju (dan sunca jest nedjelja). Bila je to jedina euharistija za sve vjernike, boravili oni u gradu ili na selu. Pohađanje samo jednog bogoslužja zasigurno je uzrokovalo određene teškoće, ali je za njih očito bilo od izuzetne važnosti da se cijela zajednica nađe zajedničkoj na euharistijskoj gozbi.

- Koliko već ima vremena, čitaju se spomen-spisi apostolâ i knjige proroke.

Euharistijska je gozba započinjala čitanjem Starog i Novog Zavjeta. Izgleda da nije bilo nikakvih uvodnih obreda i da nisu postojale posebne knjige čitanja, nego se čitalo iz Biblije čitalo koliko je već bilo vremena.

- Nato, kad čitač prestane, predstojnik nas opomene i potakne živom riječju da se ugledamo u one

¹⁵ Prijevod preuzet iz: Tomislav Šagi-Bunić, Povijest kršćanske literature 1 (Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998.), 49.

¹⁶ Prva Apologija, 66-67 (= PG 6,427-431); časoslov, 2,510-511.

primjere.

Predstojnik propovijeda vezano uz naviještenu Božju riječ.

- Zatim se dižemo svi zajedno i molimo molitve.

Odgovor naroda na Božju riječ jest molitva, odnosno molitva vjernika.

- A poslije molitava... donese se kruh, vino i voda.

Vjernici donose darove. Time je njihovo sudjelovanje u euharistiji potpunije.

- Predstojnik upravi Bogu molitve i zahvale iz dna duše. A narod odobravajući klikne: Amen.

Sv. Justin opisuje euharistijsku molitvu koju predstojnik moli spontano "iz dna duše", a narod svoje sudjelovanje i odobravanje izražava poklikom "Amen". Po toj molitvi se događa posveta darova koji tako postaju euharistija.

- Od euharistijske se hrane svakome dijeli i svatko prima, a nenazočnima se šalje po đakonima.

Ovdje je opisano dijeljenje pričesti. Svi se pričešuju, a crkva se brine da od euharistijskog kruha dobiju i oni koji su bili spriječeni. Ne govori se izričito o bolesnicima. No očigledno je bilo nezamislivo biti kršćanin a ne sudjelovati u euharistiji i ne pričestiti se.

- Imućni i koji hoće daju što hoće...

U ovom posljednjem odlomku vidimo koliko je za prvu zajednicu bio važno dijeliti materijalna dobra. Nisu se bojali da bi prikupljanjem priloga na samoj euharistijskoj gozbi „obeščastili“ euharistiju.

Kao što smo vidjeli, ovdje je sadržana i osnovni ustroj današnje liturgije:

- Čitanja iz Starog i Novog zavjeta
- Propovijed
- Molitva vjernika
- Prinošenje darova
- Euharistijska molitva
- Pričest¹⁷

6. Različitosti u obredima unutar kršćanstva

¹⁷ Zvonko Pažin *Povijest liturgije, nacrt predavanja 7.-9.*

Kršćanski obred nije samo folklor, forma, niti zbirka propisa. On odražava kulturu jednog naroda, ali njime također pojedina crkva pokazuje kako shvaća, proživljava i slavi Božju svetost, svoje otkupljenje i oprostjenje u Isusu Kristu, odnosno vazmeno otajstvo njegove muke, smrti, uskrsnuća i proslavljenja.

Po obredu se vidi kako pojedina Crkva proživljava Božju riječ, kako otajstvo spasenja pretače u slavlje, te prenosi u vlastiti život. Bogatstvo obreda predstavlja bogatstvo jedne Kristove crkve. Razumljivo je da pojedini obredi naglašavaju neke vidove otajstva više, a neke manje.

Postavlja se pitanje što je dovelo do različitosti u obredima?

a) Improvizacija

U počecima uopće nije bilo liturgijskih obrazaca. Biskup je izricao molitve kako je već znao “*iz dna duše*”, što znači da nije bilo nekih čvrstih oblika. Tamo gdje je improvizacija, tu je i različitost. Tako su se počeli stvarati različiti obredi. Naime, nije svatko mogao dobro improvizirati, pa se uskoro osjetila potreba za unifikacijom da bi se zaštitilo pravovjerje, jednostušnost i dobar ukus u slavljenju. Tako su pojedine crkve rano počele s određivanjem čvrstih obrazaca.

b) Različiti uvjeti nastanka

Već smo uočili utjecaj židovske i grčke kulture i mentaliteta na liturgiju. Rimski i sjevernoafrički mentalitet također se razlikuju. Obred je uvijek izraz mentaliteta kao i načina razumijevanja pojedinih kršćanskih otajstava.

c) Poteškoće u komunikaciji

U povijesti su se manje Crkve rado povodile za onima većima i uglednijima. Tako se npr. bizantska liturgija (njegovana u Carigradu) nije nametnula nekom vlašću, nego ugledom. Tako je bilo i s rimskom liturgijom. Međutim, koliko god pojedine crkve željele kopirati obrede neke druge crkve, komunikacije su u ono vrijeme bile otežane, pa su se tako stvarale razlike.

Završetak razdoblja liturgijske improvizacije: Hipolit Rimski (oko 220.)

Hipolit je ostavio za liturgiju izuzetno vrijedno djelo: *Apostolska predaja (Traditio apostolica)*.¹⁸ On je predstavnik konzervativnih rimskih krugova i žestoki protivnik pape Kaliksta, tako da nam on zapravo prikazuje staru rimsku liturgiju iz vremena prije 220. S ovim spisom završava vrijeme liturgijske improvizacije. Iako *Apostolska predaja* nije bila službena liturgijska knjiga, ona ipak želi biti neki obrazac kako se pojedina bogoslužja imaju slaviti. Tako nalazimo opise ređenja biskupa, svećenika i đakona, postavljanje u službu čitača, udovica i djevice. Opisan je i katekumenat, krštenje, potvrda, post, agape i dnevne molitve. Katekumenat već tada traje 3 godine, a krštenje se podjeljuje u Vazmenoj noći.¹⁹

Kad su se kršćani odvojili iz židovske zajednice, oni su se okrenuli prema poganima. To je zahtijevalo i promjenu u navjestiteljskom i katehetskom djelovanju. Kršćani koji su dolazili iz židovstva bili su odgojeni u svetopisamskom duhu, a poganima je bila potrebna osnovna biblijska pouka i duže uvođenje u duh povijesti spasenja. Zbog toga su osnovane prave katehetske škole, među kojima se isticala ona koju je u prvoj polovici 3. st. u Aleksandriji utemeljio i organizirao Origen. Te su se škole susretale s mnogim problemima u izlaganjima izvornih kršćanskih poruka u poganskom svijetu koji je bio zaražen različitim idejnim strujanjima od kojih je najjači bio gnosticizam.²⁰

Euharistija se odvija ovako: nakon službe riječi vjernici prinose darove, a đakoni od tih darova uzimaju kruh i vino i donose na oltar pred biskupa. Biskup govori nad tim darovima euharistijsku molitvu:

Hvalu ti uzdajemo, Bože, po tvom ljubljenom Sinu Isusu Kristu, koga si nam, u posljednjim vremenima za Spasitelja i Otkupitelja i Navjestitelja tvoje volje poslao. On je riječ tvoja nerazdvojiva po kojoj si sve načinio i, budući da ti se tako svidjelo, poslao si ga s neba u Krilo Djevice koja ga je u utrobi nosila. On se utjelovio i očitovao kao tvoj Sin, rođen od djevice po Duhu Svetom. On je, vršeći tvoju volju stekao tebi sveti narod, raširio ruke trpeći, da od trpljenja oslobodi nas koji smo u te povjerovali. I dok se dragovoljno predavao muci da smrt dokine i okove vražje prekine i podzemlje zgazi i prosvijetli pravedne i k cilju upravi i uskrснуće objavi, uze kruh, tebi zahvali i reče: Uzmite, jedite, ovo je Tijelo moje koje će se za vas lomiti. Slično i kalež govoreći: Ovo je Krv moja koja se za vas proljeva. Kad ovo činite, meni na spomen činite. Sjećamo

18 Djelo je pronađeno tek 1910., a za njega se znalo i prije nego što je bio pronađeno. Naime, godine 1551. pronađen je kip nekog uvaženog čovjeka koji sjedi za katedrom, a na desnoj plohi katedre napisana su njegova djela na grčkom jeziku, a među njima upravo *Apostolska predaja*. Ovaj su spis u starom Egipatskom crkvenom pravilu pronašli njemački filolog Eduard Schwarz i engleski benediktinac Hugh Connolly. Kasnije je utvrđeno da je autor Hipolit Rimski. Grčki se original ovoga spisa izgubio, tako da ga danas imamo na raspolaganju samo u sahijskom, arapskom, etiopskom i latinskom prijevodu. Istraživači Gregory Dix (1937.) i Bernard Botte (1963.) pokušali su tekst ponovno "vratiti" na grčki, tako da danas imamo i grki tekst za kojeg vjerujemo da je veoma blizu originalu.

19 Zvonko Pažin *Povijest liturgije, nacrt predavanja* 9.-11.

20 Marko Babić *Liturgika 2, povijest liturgije*, 28.

se stoga smrti i uskrsnuća njegova, prikazujemo ti kruh i kalež i zahvaljujemo ti jer si nas držao vrijednima da pred tobom stojimo i tebi služimo. I molimo te da pošalješ svoga Svetog Duha na prinos svete Crkve. Sve saberi u jedno i podaj svima koji uzimaju udjela u ovim otajstvima da se ispune tvojim Svetim Duhom, da ih uvrsti u vjeri i istini, da te hvalimo i slavimo po Sinu tvome Isusu Kristu, po kojemu slava i čast tebi, Ocu i Sinu sa Svetim Duhom u sve toj Crkvi tvojoj i sada i u vijeke vjekova. Amen

Ova molitva se u prerađenom obliku koristi se do danas.²¹

Hipolit osobito iscrpno opisuje katekumensku liturgiju. Primjera radi donosimo njegov opis primanja kandidata i sam obred krštenja:

Prije redovitog sastanaka vjernika, prijatelji i kumovi dovode kandidate, a učitelj pita za njihovo ime, motive i ponašanje: Oni koji prvi puta dolaze slušati riječ, neka odmah budu dovedeni do učitelja, prije nego puk dođe i neka ih se upita za razlog zbog kojeg se priklanjaju vjeri. Oni koji su ih doveli svjedoče jesu li u stanju slušati (riječ). (Novopridošli) bivaju upitani za stanje u kojem se nalaze: imaju li ženu? Jesu li robovi? Ako je netko rob nekog vjernika, te ako mu gospodar dopusti, neka sluša riječ; ali neka bude odbijen ako gospodar ne jamči da je dobar. Međutim, ako je rob nekog poganina, neka ga se poduči da mu bude poslušan, tako da ne bi bilo povoda klevetama. Ako muž ima ženu ili žena muža, neka ih se pouči da budu zadovoljni: muž ženom a žena mužem. Ako netko nema žene, neka ga se poduči da ne bludniči, nego da sklopi ženidbu prema zakonu ili neka ostane ustanju u kojem se nalazi.

Zatim se nabrajaju zanimanja koja su zaprekom za ulazak u katekumenat: oni koji vode javne kuće, koji prave idole, zatim glumci, vozači u trkalištu i gladijatori, poganski svećenici, suci koji imaju vlast nad životom i smrću, te sve ostale osobe nečasnih zanimanja. Svi oni trebaju prestati s takvim zanimanjem inače se otpuštaju. Oni koji prođu taj prvi ispit ulaze u katekumenat. Slijedi opis samoga krštenja:

Neka đakon uđe u vodu zajedno s onim koji se treba krstiti. A kad ovaj siđe u vodu, onaj koji krsti položi mu ruku na glavu pitajući: „Vjeruješ li u Boga Oca Svemogućega?“ Onaj koji se krsti odgovori: „Vjerujem.“ Onda neka ga krsti (uroni!) prvi puta držeći mu ruku na glavi. Zatim ga pita: „Vjeruješ li u Isusa Krista, Sina Božjega, koji je rođen po Duhu Svetom od Marije Djevice, raspet pod Poncijem Pilatom, koji je umro, treći dan uskrsnuo od mrtvih, uzašao na nebesa, sjedi s desne Ocu i koji će doći suditi žive i mrtve?“ Kad onaj koji se krsti odgovori: „Vjerujem“, krsti

21 Napr. druga Euharistijska molitva u Rimskom misalu).

ga po drugi put a zatim ga ponovno pita: „Vjeruješ li u Duha Svetoga, svetu Crkvu i u uskrsnuće tijela?“ Krštenik odgovara: „Vjerujem.“ Tako bude kršten po treći puta. Kad izađe, svećenik ga maže posvećenim uljem govoreći: „Mažem te svetim uljem u ime Isusa Krista.“ I tako, neka se jedan po jedan obrišu, obuku i uđu u crkvu. Neka biskup na njih položi ruke i neka zaziva govoreći: „Gospodine Bože, koji si ih učinio dostojnima da zasluže oprostjenje grijeha po kupelji preporođenja Duha Svetoga, izlij na njih svoju milost, da bi ti služili po tvojoj volji, jer tebi pripada slava; tebi, Ocu i Sinu sa Svetim Duhom u svetoj Crkvi, sada i u sve vijeke vjekova. Amen.“

Hipolit ovim djelom želi pokazati pravu liturgijsku predaju, ali same liturgijske obrasce ni on sâm nije smatrao nepromjenjivima. Tako, iako je njegova euharistijska molitva bogata, ipak ostaje nedotjerana. On je htio dati nacrt kako bi trebala biti sastavljena jedna euharistijska molitva.²²

7. Prijelaz s grčkog na latinski jezik na zapadu

„U Rimu je grčki u formi „koine“ do 3. stoljeća bio prevladavajući govorni jezik ne samo kod obrazovanih, nego i kod jednostavnog gradskog puka. Zato se ne treba iznenaditi što se i rimska liturgija, barem do 3. stoljeća, slavila na grkom jeziku, kako to primjerice dokazuje Crkveno uređenje Hipolita Rimskog (oko 215.). Povratak latinskog jezika, koji počinje za vladanja cara Decija (249-251), stvorio je tad u Rimu problem razlike narodnog i liturgijskog jezika. U toj se situaciji rimska Crkva, u duljem prijelazu, odlučila za načelo da se liturgija mora slaviti na jeziku naroda. Taj je proces zaključen oko 380. za pape Damaza. On je naložio sv. Jeronimu na načini novi prijevod Biblije na latinski. Dotadašnji prijevod, tzv. *Vetus latina* nije bio dobar jer je preveden sa *Septuaginte*. Jeronimov prijevod, tzv. *Vulgata* je nastao na osnovu hebrejskih i grčkih izvornika i bio je u uporabi sve do osamdesetih godina ovog stoljeća. Rimska liturgija je od tada isključivo na latinskom jeziku i ljudi je razumiju. Problem će se pojaviti nakon provale barbara, kad latinski prestaje biti govorni jezik. Zaboravilo se na načelo da liturgijski jezik treba biti narodni jezik. Tako je latinski ostao liturgijski jezik Rimokatoličke crkve sve do 2. Vatikanskog sabora. Jedini su izuzetak bili hrvatski krajevi: uz jadransku obalu i po otocima rimska liturgija se služila starohrvatskim jezikom, a pismo je bilo glagoljica.²³

8. Liturgijska odjeća

Liturgijska odjeća ne vuče podrijetlo od židovske liturgijske odjeće, kako se smatralo u srednjem

22 Zvonko Pažin *Povijest liturgije (nacrt predavanja)*, 11-14.

23 Ibid. 14.

vijeku, već od civilne, odnosno građanske grčko-rimske odjeće (razumije se da se za Euharistiju oblačila nabolja i najljepša odjeća koju su imali, kao što je to i danas red). Liturgijska se odjeća počela razlikovati od građanske odjeće onda kada je od 6. st. s barbarima došao nov način odijevanja. Dakle, s provalom barbara u liturgiji se sačuvala tradicionalna nošnja, a u građanskom životu je došla nova moda.²⁴

Umjesto zaključka

Ovo je tek mali dio onoga što bi se moglo reći o kršćanskom bogoslužju. Cilj ovoga rada bio je pružiti osnovne informacije o njegovim počecima, te tako barem malo maknuti veo neznanja i umanjiti predrasude koje su prisutne kada kršćani govore o liturgiji. Temeljni moto ovog rada mogao bi biti: *u bitnome jedinstvo, u nebitnome sloboda, u svemu ljubav (In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas)*. Budimo kao onaj mudar čovjek koji iz svoje *riznice iznosi novo i staro* (Mt 13, 52). Od staroga nam svakako valja uzeti poštovanje i ljubav prema tradiciji i liturgiji Crkve, a od novoga možemo uzeti izričaje koji su primjereni određenom vremenu, kulturi i mentalitetu. Ljudi su gladni i žedni Krista, te njegove riječi, otajstava i predokusa Kraljevstva Nebeskog. Imajmo na umu da je to ono što kršćansko bogoslužje treba pružati duhom i formom. Vodimo računa da svetinje slavimo zaista sveto.

24 Ibid. 57.

Bibliografija:

Babić Marko *Liturgika 2, Povijest liturgije Split*: Katolički bogoslovni fakultet u Splitu, Split, 2010.

Milić Jasmin *Skripta iz Liturgike 2. dio, Euharistijska služba*

Pažin Zvonko *Povijest liturgije (nacrt predavanja)* Đakovo: Katolički bogoslovni fakultet, u Đakovu, 2007.

Prva Apologija, 66-67 (= PG 6,427-431); časoslov, 2,510-511.

Rebić Adalbert *Biblijske starine* Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1992.)

Rječnik biblijske teologije (Kršćanska sadašnjost, Zagreb , 1980.), 828-835.

Šagi-Bunić Tomislav, *Povijest kršćanske literature I* Zagreb: Kršćanska sadašnjost 1998.